

Jegyezzük meg végül, hogy a könyv kiállítására, szövegképe gondos munkára vall, de nem lett volna érdektelen megjegyezni, hogy a kiadás az 1886-ban megjelent szöveg alapján készült. (Ugyanis először a *Gondúzó*ben jelent meg 1885-ben.) Egy-két elírásra is figyelmeztetnünk kell: Tolnai, ahogyan végzett, nem mindjárt került a református gimnáziumba tanárnak, előbb egy ideig Török Pál mellett káplánkodott. (8. l.) A *lutris mester* először nem 1866-ban jelent meg, hanem 1862-ben Arany szépirodalmi Figyelőjében. (9. l.) — Tolnai Pestre visszatérte után csak jóval későbbben lesz fővárosi tanár és a Képes Családi Lapok szerkesztője is csak évek múlva, az 1887-ben megszűnt *Irodalom* után. (18. l.)

A könyvhöz csatolt Jegyzetszótárt korrektnek kell mondanunk, bár megjegyezzük, hogy a közkeletű, idegen eredetű szólásokkal, közhelyekkel kapcsolatban nem ártott volna megjegyezni, hogy melyik nyelvből valók. Egy szót azonban kétségkívül másképpen kellett volna magyarázni. „Kiméra — tűzokádó szörny az ógörög mitológiában — mondja a jegyzet, ehhez hozzá kell tenni a szó általános jelentését is.

Mindent összevéve, örülni lehet ennek a kiadványnak, amely egy igen érdemes, nagy jelentőségű íróval ismerteti meg a magyar olvasóközönséget s az irodalmi közvélemény eddigi Tolnai-képét újabb vonásokkal gazdagította.

Gergely Gergely

GÁLOS REZSŐ: SZENTJÓBI SZABÓ LÁSZLÓ!

Művelt Nép, Bp. 1955.

Fél évszázaddal ezelőtt Szentjóni Szabó László költészetének vizsgálatával kezdte munkásságát Gálos Rezső s ez volt pályája záróköve is. 1905, 1906, 1908, és 1911 jelzik (1954 előtt) azokat az éveket, amelyekben Gálos Rezső behatóan foglalkozott Szentjóni Szabó László életével és költői pályájával. Ezek a munkák elsősorban adatfeltáró vállalkozások voltak és természetüknél fogva az adatszűrés került előtérbe az értékeléssel szemben. A kor nézeteire jellemző módon, szinte valamennyinek közös vonása az a megállapítás, hogy Szentjóni Szabó László költészetének értékét majdnem kizárólag a Vergilius-, Horatius-, Ovidius- vagy éppen Gellert-, a göttingiaiak, esetleg Rousseau-hatások erejében mérte le. Volt cikke (ItK. 1908.), amelyben Szentjóni költészetét egyenesen a Musenalmánach és a Hainbund költőinek munkáiból eredeztette.

Jogosan volt várható, hogy legutolsó (1955-ben megjelent) munkájában az addig feltárt adatok birtokában — összegezi addigi saját véleményét Szentjóni pályájáról. Sajnos, nem egészen ez történt. A most megjelent „Szentjóni Szabó László”-tanulmány sokban ismétlése az 1911-es kiadás előszavának („Szentjóni Szabó László költeményei”. Bevezetés, 1911.) Igaz, nem válthatta valóra azt a szándékát, hogy a „korról adott képet kiegészítse” — halála megakadályozta ebben. Igaz az is, hogy néhány fontos helyen korrigálta az azóta tévesnek bizonyult vagy éppen avulttá vált nézeteket és torzításokat. (Elsősorban a Martinovics-mozgalomhoz való viszonyát igyekezett teljesen új szemzőgből magyarázni.)

A könyvet — sok kedvező vonása ellenére — bizonyos hiányérzettel tesszük le. Minde-

nekelőtt nem adja meg Szentjóni költészete fejlődésének teljes képét. Filológiai módszere mintha egyenesen gátolná, hogy a költő pályáját egészében láthassuk. A részleteket magyarázza és nem láttatja a teljes képet. Másrészt viszont az egyes fejezeteken belül rajzolt Szentjóni „részletkép” sokkal elevebb, mint az ezek összegéből megalkotott vagy megalkotható „teljes” portré. Mintha az olvasóra bízna a végső értékelés munkáját. (Ilyen pl. az a kissé merev szembeállítás, amelyben egyfelől a kispolgári-plebejus Rousseau tanítványa Szentjóni Szabó, ugyanakkor keresi a főnemesei kapcsolatokat: Gálos Rezső mindig azt hiteti lényeges vonásnak, amelyikről éppen ír.) Értékelésében (ill. előbbi nézeteinek korrigálásában) gyakran találunk felületes és formális megoldásokat. Ilyenre gondolunk: a *Kivánság*-ból idéz és megjegyzi: „Magja még a nálunk élő feudális humanizmusra emlékeztet, de a francia forradalom idején leírva, az egésznek van valamelyes nyomatéka.” (18. o.) Szentjóni Szabó *esetleges* célzásaira Gálos Rezső is célozgat, de nem mondja ki határozottan gondolatát. Lehetséges bizonyos keveredése a feudális humanizmusnak és a rousseau-i felfogásnak, mégis éppen a körülötte levő szövegrészek hangja miatt több van benne, mint „valamelyes nyomaték”. Egy másik megállapítása Szentjóninak a martinyesti csatára írt verseiről szólva hangzik el: „... dicsőíti Koburg és Laudon tábornokokat. Úgy festene, mintha dicsőítő költeményeket írta. Valójában mindegyiknek érzik valami éle is.” (27. o.) A végleges döntést részben az olvasóra bízta, részben maga magyarázza meg. Nem szabad elfelejteni, hogy az erősen jozefinista Szabó László Koburgban és Laudonban

II. József hadvezéreit látja elsősorban. Azét a Józsefét, akiről „Halálára” írt versében úgy beszél, hogy „nagyobb volt az egész századánál”. Az efféle ki nem fejtett vagy félbe maradt megjegyzések és magyarázatok meg lehetőségen homályosítják Szentjóni Szabó László pályájának helyes értékelését.

Gálos Rezső — nagyon helyesen — kezdetől fogva pontosan figyeli azokat a körülményeket, amelyek alapját és anyagát képezik Szentjóni felvilágosult gondolkozásának. A debreceni légkör és könyvtár már diák korában megteremtik a lehetőséget az angol és francia felvilágosult írók és gondolkozók megismerésére (Newton, Locke, Bayle, Voltaire, Montesquieu, és töredékesen Rousseau). Teljesen helytállóan lehet tartani Gálos Rezsőnek azt a megállapítást, amely szerint Szentjónit már ekkor (az 1770-es évek végén, a 80-as évek legelején) „racionalista írók gondolatai környékezték tanulmányaiiban.” (11. old.) Nagy gonddal és szeretettel bontja ki a debreceni diákköltészet munkáját és Szentjóni részvételét abban. Egyben mint Szentjóni későbbi „népies” dalköltészetének egyik forrására utal ezzel. Ezért ér váratlanul egy későbbi fejezetben ennek a költészetnek a Hainbund-éban való oly erős (szinte egyoldalú) gyökereztetése.

Minden bizonnyal itt, Debrecenben találkozott először Rousseau műveivel, elsősorban az *Emile*-lel, amely későbbi munkásságában oly fontos helyet foglal majd el. Azonban nem mutatja be Gálos Rezső, hogyan válik Rousseau kispolgári-plebejus eszméje valószínűs vezérfonalává Szentjóninak; eszmeileg és művészképpen hogyan vezet ki költészetét a formakísérletek bizonytalanságából az érett költői alkotásokig és prózai törekvésekig. Igazában — bármely korán olvasta is — Rousseau teljesebb megértéséhez nem egyszerűen jutott el. Az eszmei radikalizálódásnak és formai tökéletesedésnek viszonylag hosszú útja előzte ezt meg. Hiszen Szentjóni is Homeros-, Horatius- és Ovidius-szövegek óvatos fordítójaként kezdte költői pályafutását (1786 táján). Olyan — a korban divatozó konvencionális — témák és tárgyak ezek, amelyeket nem kerülhetett el szinte egyetlen — főleg kezdő — költő sem. Szentjóni ekkoriban még a horatiusi középser hirtetője, minden merészebb lépéstől óvakodó: „Part alatt sem jársz, de be sem bocsátod, A zajos tenger veszedelme közzé Búszke hajódat.” A politikai élet „zajos tengeré”-től valóban messze volt még.

De nem kerülhették el a fiatal költők a korban szintén erősen divatozó rokokó pártori-idilleket sem (mint erre Gálos Rezső is rámutat). Szentjóni is hódolt e konvencionálnak. Nagy elődje és mestere ebben — legalább oly mértékben mint a Hainbund és a

Musenalmanach költői! — Faludi. Nem egy ilyen versének hangja, végkövetkeztetése éppen Faludié. Szentjóni azonban csakhamar nemcsak a göttingaiak formái varázsa alól, de Faluditól is igyekezett szabadulni, „s mint minden igazi költő, a maga külön útját járta”. Más helyütt helyesen jegyzi meg Gálos Rezső, hogy „Szabó már forrásától eltér és maga kedvére alakítja a folytatást” a későbbi versekben (53. old.). Régebbi tanulmányaihoz képest az egyik határozott előre-lépés Gálos Rezsőnek, hogy szembeszáll a Szentjóni Szabó költészetét lebecsülő irodalomtörténeti hagyományokkal és meggyőződen igyekszik bizonyítani igazi értékét. E ponton kerülnek előtérbe Gálos Rezső könyvében a verstani és formai elemzések, amelyek több fejezetben keresztül — különféle vonatkozásban — összefüggő egészet alkotnak. Viszont ugyanitt legerősebb a kísértés saját múltbeli kutatásainak és értékelésének fenntartására (a sokat emlegetett Musenalmanach és a Hainbund-költészet). Igen meggyőzően és nagy hozzáértéssel mutatja be Szentjóni megérkezését az ún. „népies” műdalokhoz. E „népieség” felé való fejlődésben látja költészetének csúcspontját, mivel Szentjóni az 1793–94-es verseket megismisítette. „Így a forradalmi vonal fejlődésében inkább prózai munkáira vagyunk utalva” — állapítja meg Gálos Rezső. Annyiban lehet ez igaz, amennyiben a kimondottan forradalmi-politikai, de elvesztett költeményeket vesszük tekintetbe. Ámde Szentjóni radikalizálódása már jóval 1793–94 előtt megkezdődött.

Eppen Szentjóni szentimentalizmusa mutatja megmaradt versein keresztül ezt a radikalizálódást. Szentimentalizmust pedig Gálos Rezső éppenséggel tagadja: „Sem egyéniségében, sem költészetében igazi szentimentalizmus nincs”. (48. old.) Vagy miféle szentimentalizmust látott Szentjóni Szabó költészetében Kazinczy és milyen érzékenységről beszélhetett Csokonai a *Tempefői*-ben Szentjóni Szabó korai verseivel kapcsolatban? — II. József halála után Szentjóni sok társával együtt állás nélkül maradt. Látnia kellett, hogy Lipót és Ferenc zarnoki uralma áthatolhatatlan, hatalmas egészet, összefüggő rendszert képez. Párizsban viszont a ledől romok omladékaiból a *közboldogság* oszlopát építik. (Ezt meg is éneklí „*Mirabeau*” halálára írt rövid versében.) Az 1790–91-es országgyűlés munkái valószínűs komédiává torzulnak. Lipót, de még inkább Ferenc módszerült mindinkább lehallt a lepel és bebizonyosodott az uralkodóról, hogy gyáva, hitszegő politikát folytatott, visszaélt a biza-kodók hitével.

Nem véletlenül tolódik Szentjóni Szabó egyre inkább balfelé. A haladó értelmiség tagjai egyre inkább érezték azt az irtózatot

ellentétet, amely a forradalmi Franciaország és a feudális Magyarország között feszült. Szentjóni is egy ideig bizakodik és drámát ír Ferenc koronázására. Hatalmas figyelemzetés az uralkodó felé a „Mátyás király”. Mátyásban a magyar nemzeti királyt támasztja fel, másrészt elveti azt a korban igen népszerű elméletet, amely szerint az uralkodó jó, csak a tanácsosok gonoszak. Világosan bemutatja, hogy az uralkodó személyes felelőssége dönt. Kétségtelen, a darabnak — túl ünnepi aktualitásán — határozott politikai értelme és jelentősége volt —, mint erre Gálos Rezső részletesen rámutat.

Szentjóni szentimentalizmusa radikalizálódásának jele volt. Gálos Rezsőnek itt jó alkalma lett volna a mélyebb összefüggésekre felhívni a figyelmet. Éppen szentimentalizmusa győz meg arról, hogy a jakobinus mozgalomnak igenis volt hazai talaja és nem francia „import” volt csupán, mint sokáig szerették hirdetni. Nem azért maradt elszigetelt, mert a „magyar nemzetiségtől” idegen mozgalom lett volna. Szentjóni határozottan kívánta a zsarnoki rendszer megdöntését egy ilyen mozgalomtól. Ennek érdekében a „legbelsőbb” ember, a természet szerinti ember emeli fel szavát. Rousseau-nál is, nálunk is a „természeti ember” lázadása gyakran radikalizáló állapotot jelez. Lázad a rossz jelen ellen és elvágyik belőle. Befelé fordul és a legszubjektívabb érzések között keresi a boldogságot. Így jelennek ki Szentjóni „boldogság”-versei, amelyek jellegzetes hordozói szentimentalizmusának. Boldogság, szerelem és igaz barátság hármasszövevényében szövi át ezeket a darabokat. Hirdeti a csüggedhetetlen szív örömét. Feltűnik a „kötelesség kielégít”-motívuma is, amely világot vet arra, hogy Szentjóni nem véletlen és nem minden átmenet nélkül fordította Senecát — mint a sztoicizmus jelentős képviselőjét — a börtönben. A boldogság és szeretet egyaránt egyéni és társadalmi érvényű ezekben a versekben. Feltűnik az „arany szabadság” képe is (amely már Anyos költészetében is ott kísért). Saját életében is van egy pont: a boldog gyermekkor, s az emberiség történelmében is van egy kor: az arany szabadság kora, az egyenlőség és közjó ideje — ahová ő visszavágyik. A *Kívánság*-ban a leghatalmasabb szentimentális vágy kap erőteljes hangot abban a feszültségben, amelynek egyik pólu-

sán az a rousseau-i felismerés áll, hogy „az isten boldogságra teremtett mindent...”, a másikon pedig a valóság keserves képe, hogy „ez az egész rajzolásom, csak — kívánság”.

Az egyéni és társadalmi élet boldogtalansága a legteljesebb elvágyódást váltja ki belőle. A *Gyermekkori idők emlékeztetése*-ben, de főleg a *Tavaszban* az arany szabadság, a gyermekség, a tavasz képe már több mint szimbólum: teljes azonosulás. A felfüggesztett kis kard képébe egész boldog gyermekkorát sűrítette bele. A *Tavaszból* visszavágyódása sokkal szubjektívabb Anyos visszavágyódásánál az „Arany századok”-ba.

Az említett verseket (Az igaz világi boldogság; A mai világ; A gyermekkori idők emlékeztetése; A Tavasz) Gálos Rezső mint „legjobb népies” alkotásokat tartja számon. — Bizonyos formai elemzésnél marad meg az „Első Mária magyar király életé”-nek tárgyalásakor is. Néhány értékes szempontot megemlít, de még néhányat jobban kiaknázhatott volna. (A közös teherviseles gondolatán túl — amelyet Gálos Rezső említ — az uralkodó Társadalmi Szerződés szerinti kötelessége, a felvilágosult ember öntudata a XVIII. század „bölcességéről”.) Ebben a prózai töredékében is van egy mélyebb összefüggés, amely szintén a szentimentalizmus felé mutat. Máriaiban összeütközés van egyéni és közéleti szerepe között. Uralkodnia kellene, hiszen apja, Nagy Lajos szánta erre, és Máriát a vágyakozás, a reménytelen szerelem emészthető gondolata tölti el. — Még egy szempont a töredékek kapcsolatban: a műfaji probléma. Szentjóni Szabó kísérelte új utat nyithatott volna meg a regény, a történelmi regény fejlődésében. Sajnos, hatás nélkül maradt, de még olyan magyar regény is, mint a Fanni hagyományai. Hosszú ideig nem történt e műfaj fejlesztése terén szinte semmiféle kísérlet.

Gálos Rezső be nem fejezett tanulmánya megmutatja, mik a tennivalók Szentjóni Szabó László költői hagyatéka körül. Megmutatja, hogy mindenekelőtt szükség van a versek meglehetősen pontos keletkezési időrendjének összeállítására, s hogy mindenekelőtt hasznos lesz — akár önálló tanulmány, akár összefoglaló munka keretében — Szentjóni Szabó László életművének megfelelő értékelése.

Kovács Győző